

ОСНОВ ГРАЂАНСКЕ ОДГОВОРНОСТИ ПО СОВЈЕТСКОМ ПРАВУ*

Питање основа грађанске одговорности било је једно од веома спорних и много дискутованих питања у совјетској правној теорији после октобарске револуције. То важи нарочито за период двадесетих и тридесетих година, али ни после тога дискусија о њему није сасвим ишчезла. И данас није редак случај да се на страницама совјетских правних часописа, монографија и уџбеника расправља о овом питању. Истина, о њему се данас више не дискутује са потпуно супротних позиција као некад, али још увек има низ нерешених проблема који привлаче пажњу совјетских правника. Таква полемичка атмосфера није ни мало изненађујућа у овој живој и осетљивој материји, која је заталасала правничко јавно мњење и у свим осталим земљама света. Само пре годину дана, на тему „грађанска одговорност“ одржан је симпозијум југословенских правника, на коме је, готово, највише било говора баш о основу одговорности. На томе скупу показало се да ни међу нашим правницима нема јединственог става по свим покренутим питањима.

Чини ми се основаном претпоставка да ће упознавање искуства совјетских правника по питању основа грађанске одговорности корисно послужити при решавању неких још отворених дилема у нашој теорији и пракси. То су, вероватно, и мотиви организатора научног скупа „Октобарска револуција и народи Југославије“ који су ми поверили обраду ове теме. Наравно, због ограничености простора, моје излагање ће бити сумарно и недовољно. Стога се унапред извињавам свима онима којима као добрим познаваоцима совјетског права нећу моћи да кажем ништа ново, као и онима који би, можда, више желели да сазнају став совјетске теорије и праксе по неким другим питањима везаним за основ грађанске одговорности која у овом реферату неће бити обрађена.

1. Принцип кривице или принцип проузроковања?

1. Совјетску правну науку, у првим годинама после октобарске револуције, карактерише атмосфера отворене и жустре борбе мишљења. Познато је да су извесни водећи правници гледали са великим подозрењем на грађанско право у целини, сматрајући га „одумирућим буржоаским правом“ које је срачунато само на постизање циљева привремене нове економске политике. Скептичан однос према грађанском праву уопште одразио се видљиво и на учење о основу грађанске одговорности. Сматрало се, наиме, да политичка револуција захтева и револуцију у схватањима о основу грађанске одговорности. Зато су многе тековине бур-

* Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије“, Котор 24—28. октобар 1967.

жоаске доктрине у овој области биле прилично лакомислено одбациване као идеолошки неподобне а у замену за њих тражена су нова правна начела и категорије.

Понесени револуционарним заносом, два велика имена из Лењиновог доба — Гојхбарг и Стучка — ставила су се на чело оних совјетских правника који су енергично одбацивали принцип одговорности за кривицу као „буржоаско начело“, тражећи да он буде замењен принципом проузроковања као „социјалним принципом“. Они су захтевали да се прекине са „буржоаском традицијом“ индивидуалистичког начела кривице које потиче још из римског права. По њима, пролетерско право не зна за појам кривице, јер је „недостойно за радничко-селачку владу покретати пред судом спор по питању да ли је човек умишљајно или случајно задобио телесну повреду“ (1). Ово становиште заступао је, у прво време, особито Стучка, који је касније, у трећем тому свога уџбеника „Курс советског грађанског права“ (од 1931) кориговао свој ранији став утолико што је сматрао да из совјетског грађанског права треба избацити појмове и кривице простог проузроковања и заменити их новим принципом „социјалне штетности“. Под утицајем овог учења, Пројект основних начела грађанског законодавства (од 1931), који је према концепцијама тзв. „двосекторског права“ регулисао само правне односе у којима учествују грађани, предложио је био појам „социјално опасних“ и „социјално штетних радњи“ као објективни критеријум за оцену одговорности.

Тако су, као што видимо, противници принципа кривице своје гледиште бранили, пре свега, чисто политичким разлозима, који посматрани са становишта данашњих схватања, нису били много убедљиви. С друге стране, неки од њих позивали су се, осим тога, и на разлоге правне природе. Међу њима су се посебно истицали правни писци који су ослонац за своје становиште налазили у самом Грађанском законнику РСФСР од 1922, тј. у његовим члановима 118 и 403 који говоре о условима грађанске одговорности. Члан 118. је гласио:

„Уколико друкчије није одређено законом или уговором, дужник се ослобађа одговорности за неиспуњење ако докаже да је немогућност испуњења условљена околношћу коју он није могао спречити или да је настала услед умишљаја или непажње повериоца“.

Слично је био формулисан и члан 403:

„Онај ко проузрокује штету личности или имовини друго, обавезан је да проузроковану штету накнади. Он се ослобађа те обавезе ако докаже да штету није могао спречити или да је штета настала услед умишљаја или грубе непажње самог оштећеног“.

Присталице принципа проузроковања истицале су да се у наведеним одредбама Законика нигде не спомиње кривица као основ одговорности и да је законодавац, према томе, имао у виду објективну неотклонивост штете, тј. нешто што од човека не зависи. Ово је једно време било становиште и судске праксе али само врховних судова (2). Тако је

(1) Антимонов: Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении, Госториздат, Москва, 1950, стр. 10.

(2) Антимонов: цитирано дело стр. 7.

Пленум Врховног суда РСФСР у својој начелној одлуци од 18. маја, 1925, протумачио раздео XII Грађанског законика РСФСР тако да се одговорност за штету по њему не заснива на кривници (3). Учвршћењу овог гледишта допринела је и појава планских уговора за које се тражило безусловно испуњење, тако да су прописи о планским уговорима одбацили начело кривнице не само фактички већ и формално. У вези с тим познати совјетски правник, Венедиктов, је писао: „Само совјетско право је могло... да принцип кривнице замени супротним принципом: начелном недопустивошћу ослобођења од одговорности за неиспуњење обавеза у подруштвеном сектору“ (4).

Међутим, треба рећи да неки совјетски правници — присталице принципа проузроковања нису сматрали да је овај принцип прихваћен у Грађанском законик у. Истичући да „Грађански законик у низу својих одредаба репродукује буржоаску теорију кривнице“, они су се залагали за накнадно увођење у Законик принципа проузроковања. При томе су још говорили да је одговорност за кривницу неспојива са научним детерминизмом, тј. са чињеницом да је човечија воља условљена објективним социјално-економским узроцима. Кривица се, по њима, претвара у ништа ако она нема за претпоставку слободу воље. Међутим, признати човеку слободу воље значи запасти у чист индетерминизам и идеализам (тј. порицати узрочну условљеност човекове воље и његових поступака), што није одлика марксизма. Осим тога, истичано је и то да одговорност по принципу кривнице захтева анализу психолошког стања дужника у сваком поједином случају а познато је, међутим, да мотиви и унутрашња преживљавања штетника немају у области грађанског права никаквог значаја.

2. Схватање да се грађанска одговорност по совјетском праву заснива на принципу проузроковања било је готово владајуће у првим годинама примене Грађанског законика РСФСР и законика осталих савезних република. Та околност може се објаснити чињеницом што су иза овог схватања стајали највиши правни ауторитети тога времена, а осим тога, и тешка привредна ситуација захтевала је са своје стране такође строгу уговорну дисциплину и поштрену одговорност. Па ипак, извесни совјетски правници, још од самог почетка, нису се мирили са начелом о неограниченој одговорности у грађанском праву. Они су се залагали за принцип кривнице, ублажавајући или потпуно одбацујући принцип проузроковања. Такво стање потрајало је све до 1938, тј. до појаве Уибеника грађанског права за високе правне школе, у коме је принцип кривнице као основ грађанске одговорности први пут ауторитативно образложен. Од тог времена, он је одлучно подржан у совјетској правној теорији, мада је пракса државне арбитраже остала и даље колебаљива и била често склона да у својим одлукама прихвати принцип проузроковања.

Нападајући принцип проузроковања, совјетски правници из новијег времена истицали су да је он неспојив са сврхом грађанске одговорности

(3) Видети Еженедељњак советској юстицији, бр. 24, од 1925.

(4) Цитирано према Јофеу: Четрдесет година совјетског права, свеска II, грађанско право, Београд, 1960, стр. 79.

у социјалистичком друштву. Ова одговорност, по њима, нема само за циљ да обештети повериоца чији су интереси били повређени дужниковим противправним понашањем, већ и да превентивно делује на дужника, одвраћајући га од поновних противправних радњи у будућности. Циљ грађанскоправних санкција није само да лече повреду права већ и да је предупреду. Грађанска одговорност у социјалистичком друштву врши не само компензациону већ и васпитну функцију, која се може постићи једино онда ако се одговорност заснива на принципу кривице. Одбацивање овог принципа доводи до тога да штетне материјалне последице неке радње погоде и оно лице које није могло да их спречи, тј. кад противправност радње никако не зависи од његове воље. У таквим случајевима, грађанска одговорност не може да врши своју васпитну функцију. Према томе, за социјалистичко право није свеједно како се извршилац противправне радње односи према својој радњи и према њеним штетним последицама, тј. да ли му се може учинити прекор кривице или не.

Поред правно-политичких разлога, присталице принципа кривице позивале су се и на напред наведене одредбе чланова 118. и 403. Грађанског законика РСФСР. Они су тврдили да је Грађански законик принцип одговорности за кривицу прописао јасно и недвосмислено. Међутим, он је то учинио у негативној форми, одређујући да дужник по уговору и штетник не одговарају ако докажу да штету „нису могли спречити“, тј. ако нису криви што је до штете дошло. Чињеница што Законик није изричито употребио израз „кривица“ не значи још да се он определио за принцип проузроковања. Напротив, не само из ових већ и из других законских одредаба проистиче да је законодавац прихватио принцип кривице као основ одговорности, и то у форми обориве претпоставке о њеном постојању.

Одбацујући тврдње противника принципа кривице да признање слободе воље човека (што је претпоставка субјективне одговорности) представља индетерминизам, његове присталице су истицале да је такво резонување засновано на чисто механичкој представи о узрочној условљености човечије воље. Такав вулгарни детерминизам, по њима, нема ничег заједничког са научним детерминизмом, јер доводи до фатализма, тј. до схватања о узалудности свих напора човечије воље. Међутим, познато је Лењиново учење да „детерминизам не само што не представља фатализам, већ управо даје основу за разумно деловање“ (5). Филозофија дијалектичког материјализма објашњава човекову слободу воље као спознату нужност, као способност човека да дела са познавањем ствари. Слобода воље је, дакле, релативна и кривица као основ одговорности представља испољавање управо те и такве слободе. А пошто је слобода воље одређена, у крајњој линији, производним односима, то значи да се са променом тих односа мења и садржина појма кривице. Из тога проистиче закључак да појам кривице у социјалистичком праву није истоветан по својој садржини са појмом кривице у буржоаском праву (6).

(5) Цитирано према Новицком и Лунцу: *Общее учение об обязательстве*, Москва, 1950, стр. 325.

(6) Новицкий—Лунц: цитирано дело, стр. 323.

На крају, присталице принципа кривице позивале су се и на разлоге историјске природе. Они су говорили да принцип проузроковања није никакво достигнуће нове совјетске доктрине. Иако је принцип кривице у материји одговорности био усвојен у робовласничком и римском праву, од њега су постојали и изузеци (на пример, одговорност бродара и гостионичара по римском праву). Шта више, у Закону од XII таблица одговорност без кривице била је општи принцип. Тако је било и у Руској правди и у Салијским законима (7). Идући што даље у прошлост, све се чешће сусрећемо са принципом проузроковања а све ређе са начелом одговорности за кривицу. Познато је како је немачки правник Хедеман упорно препоручивао немачком законодавцу (пре фашизма) да се врати на принцип проузроковања као на „истинску социјалну норму”. Док је Хедеман принцип проузроковања сматрао изразом „социјалности” закона, дотле је Гирке у овом истом принципу видео његов национални карактер, који је, наводно, својствен „немачком народном духу”. Али је још пре Хедемана француски правник Салеј образлагао целисходност проузроковања својом теоријом ризика. Према томе, принцип проузроковања је временски старији од принципа кривице (8).

3. Данас је принцип одговорности за кривицу владајуће начело совјетског грађанског права. Већ дуго година он нема више противника у правној теорији. Међутим, међу правницима данас постоји борба мишљења по питању његовог тумачења. Посебно је вредно поменути једно гледиште које стиче све већи број присталица и које сматра да је кривица нужан услов сваке грађанске одговорности. Оно укзује на то да треба правити разлику између грађанскоправних санкција и грађанске одговорности. Санкција се сматра ширим а одговорност ужим појмом. У грађанском праву, санкција значи накнаду штете, поништење или раскидање уговора. Њена примена зависи само од тога да ли је повређена одговарајућа правна норма а не зависи од кривице лица према коме се она примењује. Одговорност је, напротив, неодвојива од појма кривице, од друштвене осуде онога ко вређа правну норму. Стога, лице које плаћа накнаду за штету причињену без своје кривице (на пример, опасном ствари) не „одговара” за штету. Држалац опасне ствари која је причинила штету некоме не дугује накнаду по основу одговорности, већ по основу проузроковања. Код објективне одговорности користи се, такорећи, само „модел” деликтне одговорности. Према томе, појмови грађанска одговорност и обавеза накнаде штете нису сасвим идентични (9).

У закључку можемо рећи да је принцип одговорности за кривицу прихваћен и у новим грађанским законима совјетских република, тако да у погледу основа грађанске одговорности не постоји више никаква дилема. Одговарајуће законске одредбе су довољно јасно формулисане и

(7) Антимонов: Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении, Москва, 1950, стр. 13.

(8) Антимонов: цитирано дело, стр. 14.

(9) Видети Фарушкин: Свобода воли и юридическая ответственность, Вестник Московского университета, серија X, право, бр. 1/1965, стр. 15 и даље, као и тамо наведену литературу.

не дају повод ни за какву сумњу. Тако се, на пример, у члану 222. Грађанског законика РСФСР каже:

„Лице које није испунило облигацију или је облигацију испунило неуредно, сноси имовинску одговорност само ако постоји његова кривица (зла намера или нехат), осим случајева предвиђених законом или уговором. Непостојање кривице треба да докаже лице које је повредило облигацију”.

Сличну одредбу садржи и чл. 444, ст. 2, који говори о условима деликтне (вануговорне) одговорности:

„Штетник се ослобађа одговорности за накнаду уколико докаже да је штета настала без његове кривице”.

Из ових одредаба може се видети да се и уговорна и вануговорна одговорност заснивају на принципу претпостављене кривице, тако да међу њима у том погледу нема разлике која се запажа у неким другим правним системима. Претпоставка кривице је релативна и има, углавном, процесноправни значај. Она се правда тиме што поткрепљује општи захтев пажње и омогућује већу равноправност странака у поступку, јер се мисли да је теже повериоцу доказати да је дужник крив него дужнику да је невин. Осим тога, активност суда у циљу утврђивања материјалне истине сматра се довољном гаранцијом да обавеза накнаде штете неће настати на бази тзв. „презумптивних решења”. Међутим, у случају када се пред судом не докаже ни кривица ни некривица лице које је повредило туђе право, оно ће се сматрати кривим и, према томе, одговорним за штету коју је проузроковало ⁽¹⁰⁾.

II. Одступања од принципа одговорности за кривицу

1. Кривица није једини основ одговорности по совјетском праву. И ранији и данашњи грађански законици совјетских република познају и одговорност без кривице, а то значи да је и принцип проузроковања нашао такође своје место у совјетском праву. То показује особито одредба члана 454 новог Грађанског законика РСФСР, која гласи:

„Организације и грађани чија је делатност скопчана са повећаном опасношћу по околину (транспортне организације, индустријска предузећа, градилишта, држаоци аутомобила и сл.) дужни су да накнаде штету причињену извором повећане опасности, уколико не докажу да је штета настала услед више силе или зле намере оштећеног”.

Слично правило садржавао је и члан 404 ранијег Грађанског законика. Међутим, било је покушаја у совјетској правној литератури да се докаже да се и одговорност по чл. 404 заснива на принципу кривице. Тако је познати правник, Агарков, писао да овај законски члан може бити објашњен само потребом да се олакша положај оштећеног у доказном поступку и да се стога морала учинити претпоставка кривице штетника ⁽¹¹⁾.

⁽¹⁰⁾ Иоффе: Вина как условне ответственности за нарушение обязательства, Советская юстиция, бр. 5/1965, стр. 25.

⁽¹¹⁾ Агарков: Обязательства из причинения вреда, „Проблемы социалистического права”, бр. 1/1939, стр. 67.

С друге стране, и право регреса које има држалац извора повећане опасности према ономе ко је крив за штету указује, по његовом мишљењу, на то да није реч о одступању од принципа одговорности за кривицу већ, напротив, о потпуном спровођењу у пракси тога начела. Но, то становиште је касније одбачено.

Поред тога, треба рећи да је за време важења Грађанског законика РСФСР од 1922. у теорији било прилично спорно питање односа између његових чланова 403 и 404, који предвиђају различите основе одговорности. Већи део правника подржавао је гледиште према коме принцип одговорности за кривицу (садржан у чл. 403) представља „главно“, „одлучујуће“ и „полазно“ начело грађанске одговорности за противправно причињену штету, а да одговорност по принципу проузроковања (која је предвиђена у чл. 404 Грађанског законика и у још неким посебним законима) представља само изузетак. То значи да по овом гледишту, чл. 403 Грађанског законика садржи *генерални* а чл. 404 *специјални* грађанскоправни деликт⁽¹²⁾. Присталице овог схватања пледирале су за то да законодавац направи исцрпан и „затворен“ списак извора повећане опасности, како би се тачно знало у којим све случајевима се допушта одступање од кривице као основног принципа грађанске одговорности.

Насупрот овом схватању стоји гледиште да совјетско грађанско право не познаје само један већ два генерална деликта. У једном од њих установљена је одговорност за скривљено проузроковану штету, без коришћења извора повећане опасности, уколико случај у питању није регулисан неком специјалном нормом која такође прописује одговорност за кривицу. У другом је опет установљена одговорност за штету која би била проузрокована при коришћењу извора повећане опасности, независно од кривице, уколико настали случај није регулисан неком специјалном нормом која такође прописује одговорност за штету причињену извором повећане опасности. Та два генерална деликта садржана су у члановима 403 и 404 Грађанског законика РСФСР од 1922. односно у члановима 444 и 454 Грађанског законика РСФСР⁽¹³⁾. Према томе, напоредо са ова два генерална грађанска деликта, постоје и две групе случајева грађанске одговорности, од којих у једној основ одговорности чини кривица а у другој факт проузроковања штете.

Па ипак, не може се рећи да кривица нема никаквог значаја у материји одговорности по принципу проузроковања. И ранији и данашњи грађански законици совјетских република искључују одговорност за штету која потиче од извора повећане опасности, ако је за њу крив оштећени. Међутим, постоје извесне разлике међу њима у том погледу. Тако, на пример, ранији Грађански законик РСФСР (чл. 404) као основ искључења одговорности сматра и умишљај и груби нехат оштећеног, док нови Грађански законик РСФСР (чл. 454) и Основи грађанског законодавства Савеза ССР и савезних република (чл. 90) говоре само о умишљају оштећеног лица. Низ правних писаца, после доношења Основа грађанског законодавства, сматрали су да, према слову закона, груби нехат оштећеног

(12) Видети Јанчков: Система обязательства из причинения вреда в советском праве, зборник чланака „Вопросы гражданского права“, Москва, 1957, стр. 159, 160 и 164.

(13) Јанчков: Права возникающие в связи с потерей здоровья, Москва, 1964, стр. 66.

извором повећане опасности не може послужити као основ искључења одговорности штетника већ само као основ за смањење износа накнаде. По другом становишту, чл. 90 Основа подразумева и груби нехат оштећеног као разлог за искључење одговорности држаоца извора повећане опасности као и чл. 404 ранијег Грађанског законика РСФСР. Одсуство указивања и на груби нехат оштећеног у чл. 90 Основа, као и у чл. 454 новог Грађанског законика, објашњавано је искључиво разлозима законодавне технике⁽¹⁴⁾. Судска пракса је извесно време такође била колебаљива по овом питању, све док Пленум Врховног суда РСФСР није 23. октобра 1963. заузео начелан став да и груби нехат оштећеног може бити основ за искључење одговорности држаоца извора повећане опасности⁽¹⁵⁾.

2. Поред изложеног, постоје по совјетском праву још неки случајеви одговорности без кривице. Нарочито је вредно поменути одредбу члана 406 ранијег Грађанског законика РСФСР, према којој чак и у случајевима кад нема услова за одговорност лица које је другоме проузроковало штету (па према томе и у случају одсуства његове кривице), суд га, ипак, може обавезати на накнаду, у зависности од његовог имовног стања и имовног стања оштећеног. У пракси је, међутим, вођено рачуна не само о имовном стању већ и о класној припадности учесника у спору. Такво широко тумачење заснивано је на чл. 5 Уводног закона за Грађански законик. Правило из чл. 406 Грађанског законика имало је ванредан значај у периоду НЕП-а, када је, у одређеним границама, била допуштена и приватна предузимачка делатност и могућност коришћења најамног рада. У таквим условима, кад је радник претрпео повреду у приватном предузећу, власник предузећа, који је био бољег имовног стања, могао је бити обавезан од стране суда да накнади раднику претрпљену штету чак и у случају кад на његовој страни није било кривице⁽¹⁶⁾. Наведена норма Грађанског законика имала је јасно изражен класни карактер и била је срачуната на заштиту интереса радника. Она је, међутим, давно изгубила свој практични значај и стога није ни репродукована у новом грађанском законодавству. Али ни за време важења старог Грађанског законика, одредба члана 406 није се примењивала у случају кад се у улози штетника или оштећеног појављивала привредна организација или државни орган.

Одговорност без кривице постоји и у совјетском транспортном праву, за неизвршење државних месечних планова превоза терета. Привредне организације које се баве железничким и бродским превозом одговарају независно од тога да ли је до неизвршења плана превоза дошло њиховом кривицом. Оне се, сходно важећим прописима, ослобађају одговорности само у случају кад је неизвршење плана превоза условљено „узроцима стихијног карактера“. То значи да прости случај који не спада у ред појава стихијног карактера не ослобађа ове организације од одговорно-

(14) Видети Мајданик: Соотношение норм ГК РСФСР, регулирующих ответственность за причинение вреда, Советская юстиция, бр. 2/1967, стр. 12; затим, Тархов: Спорный вопрос применения Основ гражданского законодательства, Социалистическая законность, бр. 3/1963, стр. 45.

(15) Мајданик: цитирано дело.

(16) Советское гражданское право, коллектив аутора, под редакцијом Новицког и Орловског, Москва, 1959, том I, стр. 450.

сти⁽¹⁷⁾. Објективна одговорност у овој материји објашњава се специфичношћу рада транспортних организација, тј. чињеницом да се њихов рад обавља на великом географском простору) и да имају огроман број клијената. Исти је случај и са привредним организацијама које се баве чувањем тубе робе, за које Грабански законик РСФСР (чл. 427) прописује такође поопштрену одговорност, ослобађајући их од одговорности за пронаст, мањак или оштећење робе оставодавца само у случају више силе. Док дужник у доцњи код свих врста обавеза одговара увек и за случајну немогућност испуњења насталу за време доцње (чл. 225).

3. На крају, један од значајних случајева одговорности без кривице по совјетском праву јесте одговорност за помоћнике у испуњењу неке обавезе. То је случај одговорности за туђу кривицу и он је регулисан чланом 223 Грабанског законика РСФСР. Према одредби овог члана, услови дужникове одговорности за радње трећих лица јесу следећи: 1) да су трећа лица извршавала (или су била дужна да изврше) дужникову обавезу; 2) да им је извршење дужникове обавезе било поверено или наложено; и 3) да су трећа лица крива за неизвршење или неуредно испуњење обавезе.

У совјетској правној литератури преовлађује, готово, мишљење да одговорност дужника за трећа лица као своје помоћнике не представља никакво одступање од принципа одговорности за кривицу. Сматра се, напротив, да је овде реч о правно-техничком начину остварења принципа одговорности за кривицу. Овакав закључак изводи се из чињенице да, у крајњој линији, штету, ипак, наклађује лице које је криво за неизвршење облигације, јер дужник, пошто плати накнаду повериоцу, има право регреса према том лицу⁽¹⁸⁾.

Међутим, у новије време, по овом питању чују се и потпуно нова мишљења. По неким ауторима,⁽¹⁹⁾ принцип одговорности за кривицу захтева, у свим случајевима, постојање тзв. директне одговорности, тј. одговорности оне привредне организације која је скривала неиспуњење. Полемишући са приговором својих противника да за директну одговорност помоћника испуњења према повериоцу недостаје правни основ (уговор), они се позивају на Инструкцију Државне арбитраже при Министарском савету СССР бр. 70, од 24. новембра 1952, у којој стоји да правну претензију због лошег квалитета купљеног производа купац може истаћи истовремено и према продавцу и према произвођачу, иако произвођач није у уговорном односу са купцем. Ово правило би, по њима, требало аналогно применити и у свим другим сличним случајевима. Систем директне одговорности, по њиховом мишљењу, не може се одбацити само зато што се он не уклапа у уобичајене правне форме, јер стара форма не треба да

(17) Видети: Иоффе: Вина как условие ответственности за нарушение обязательства, Советская юстиция, бр. 5/1965, стр. 26.

(18) Први је то мишљење заступао Аларков у свом раду: К вопросу о договорной ответственности, зборник радова „Вопросы советского гражданского права“, Москва, 1945, стр. 130—131; касније су се њему придружили и многи други совјетски правници чија су имена и дела наведена у уџбенику Советское гражданское право, Коллектив аутора, Москва, 1965, том I, стр. 526.

(19) Видети, на пример, Маленин: Об ответственности за неисполнение хозяйственных обязательств, Советское государство и право, бр. 7/1965, стр. 104.

буде препрека развитку економски прогресивног система директне одговорности, који се заснива на кривици⁽²⁰⁾. На тој линији крећу се и мишљења оних правника који пледирају за имовинску одговорност државних органа за неиспуњење обавеза њима потчињених предузећа, уколико је неиспуњење резултат неправилних радњи самог државног органа.

4. Све наведене случајеве одговорности без кривице најновија соvjетска правна теорија склона је да протумачи само као изузетке од општег принципа одговорности за кривицу. У данашњој правној литератури упорно се истиче да одговорност по принципу кривице има особито велики значај у периоду развијене комунистичке изградње, јер он одговара задацима комунистичког васпитања совјетских људи, доприноси борби против капиталистичких остатака у њиховој свести и повећава уговорну и државну дисциплину⁽²¹⁾. Одговорност без кривице или за туђу кривицу сматра се да не доприноси отклањању недостатака у раду одговорних лица а нарочито државних привредних предузећа. Случајевн одговорности без кривице третирају се само као нужност која постоји у одређеној етапи развитка друштва. Са даљим кретањем совјетског друштва у комунизам, објективна одговорност ће постепено нестајати. Због тога се и указује на потребу да се и данас води рачуна о тој перспективи развитка и да се свуда где је то могуће проширује примена принципа одговорности за кривицу.⁽²²⁾

III. Тумачење појма кривице

1. Појам кривице није дефинисан у совјетском позитивном праву. Правни писци, цивилисти, одређују, углавном, појам кривице ослањајући се на криминалисте. Нарочито се често цитира појам кривице који је формулисао Матвеев и према чијој дефиницији кривица представља „психички однос прекршиоца права према својим противправним радњама и њиховим штетним последицама, у форми умишљаја или нехата“⁽²³⁾. Али то није дефиниција појма кривице коју прихватају сви аутори. Посебно треба рећи да се њој стављају озбиљне замерке у материји уговорних облигација и уговорне одговорности. Стога се, на пример, сматра да под кривицом код повреда уговорних обавеза треба разумети „умишљено или нехатно одступање понашања дужника од обазривости, брижљивости и савесности коју учесницима социјалистичког грађанског промета налажу закон, уговор, обичаји и правила социјалистичке заједнице.“⁽²⁴⁾

Из ове друге дефиниције кривице уочава се очигледно спајање објективних и субјективних основа одговорности, тј. противправног пона-

(20) Малени: цитирано дело, стр. 105.

(21) Советское гражданское право, коллектив аутора, Москва, 1965, том I, стр. 520.

(22) О томе видети Халфину: Воспитательная роль гражданско-правовой ответственности в период развернутого строительства коммунизма, Советское государство и право, бр. 6/1963, стр. 82—83.

(23) Матвеев: Вина в советском гражданском праве, Киев, 1955, стр. 172—178.

(24) Каминская: Основания ответственности по договорным обязательствам, Вопросы гражданского права, Москва, 1957, стр. 98.

шања и кривице. И код многих других аутора може се наћи тврдња да у појам кривице улази и свест о противправности. У везивању кривице за противправно понашање совјетски правници виде њену социјалну садржину. Стога се кривица често и одређује као „психолошко стање субјекта које заслужује укор и које се састоји у његовом негативном односу према интересима социјалистичког друштва“⁽²⁵⁾. Судска пракса такође сматра да свест о противправности чини нужан елемент кривице. То важи особито у материји уговорне одговорности и у случају кад је реч о кривици предузећа као правног лица. У тежњи да се осигура заштита оштећеног, судска пракса појам кривице често „раствара“ у појму противправне радње органа и радника предузећа; чим се утврди постојање противправне радње, сматра се да постоји и кривица предузећа, при чему се и не спомиње могућност његовог екскулпирања. Тако се кривица предузећа често своди на објективне основе одговорности, на сам факт неиспуњења уговорне обавезе, пренебрегавајући (потпуно или делимично) њену субјективну страну. Последњих година ово становиште у теорији је, готово, потпуно одбачено, али је оно још увек живо и има своје присталице међу практичарима.⁽²⁶⁾

2. Полазећи од тога да за грабанску одговорност кривица у облику нехата има много већи практични значај него умишљај, совјетски правници су и свој научни интерес усмерили знатно више на нехатну кривицу него на умишљај. При третирању овог питања дошли су до изражаја и различити ставови појединих аутора. Нарочито је много дискутовано као спорно питање критеријума за одређивање нехата, тј. мере пажње, бриге и напора које је у датим условима био дужан да покаже дужник. Оно се сводило, уствари, на питање како одредити да ли је дужник односно штетник био дужан да у конкретном случају предвиди могућност наступања датог штетног резултата?

У прво време, преовладавало је мишљење да се утврђивање постојања односно непостојања нехата мора вршити према субјективном мерилу, тј. према могућностима конкретног дужника да предвиди штетне последице своје радње. Ван индивидуалних способности дужникових не може бити другог мерила за оцену његовог понашања. У прилог овог схватања истицано је да у совјетском праву влада принцип конкретне кривице и конкретног разјашњења могућности испуњења уговора и могућности друкчијег понашања од сваког дужника, за разлику од буржоаског права које степен дужне пажње одређује по просечном мерилу, применом критеријума „просечног човека“⁽²⁷⁾. То захтева сама природа појма кривице као субјективне категорије, која се не може мерити никаквим објективним (апстрактним) мерилом. Међутим, било је и мишљења да критеријум треба да буде „просечни грађанин социјалистичког друштва“⁽²⁸⁾.

(25) Самошченко: Понятие правонарушения по советскому законодательству, Москва, 1963, стр. 141.

(26) Видети Рабинович: Вина как основание договорной ответственности социалистического предприятия, Советское государство и право, бр. 6/1966, стр. 31—32.

(27) Улбеник Гражданское право, Москва, 1938, том II, стр. 59.

(28) На пример, Шварц: Значение вины в обязательствах из причинения вреда, Москва, 1938, стр. 36.

После другог светског рата, у совјетској теорији и пракси превагнуло је гледиште да критеријум оцене дужниковог понашања треба да буде објективан, тј. независан од субјективних својстава дужника. По томе критеријуму, он се има сматрати кривим кад год није предузео све мере предострожности које се од њега траже као од учесника у социјалистичком промету, без обзира на његове индивидуалне могућности. Просечна пажња и просечно мерило нису за то довољни, јер су то критеријуми који се заснивају на обичајима из прошлости. Од дужника не треба тражити да своје понашање подешава према човеку просечне пажљивости, већ према ономе ко се истиче својом пажњом, тј. ко је натпросечно пажљив. Према томе, није реч о субјективном већ о објективном критеријуму оцене понашања. Пристаице овог схватања сматрају да се социјалистички грађански промет не може одрећи објективног мерила понашања физичких и правних лица при извршавању њихових уговорних и законских обавеза. Примена таквог мерила јесте један од услова јачања уговорне дисциплине социјалистичких организација и уопште један од неопходних услова за одређивање уговорне и вануговорне одговорности⁽²⁹⁾.

Субјективна кривица при примени објективног мерила значи да се у кривицу дужнику имају уписати не само непредузимање оних мера за испуњење уговора које су му биле доступне с обзиром на његова индивидуална својства, већ и мера које је он био дужан да предузме да би испуњење уговора *објективно* било могуће. Примена објективног мерила дужног понашања јесте, према томе, само онај степен апстракције који гарантује одређени ниво захтева од стране друштва⁽³⁰⁾.

IV. Значај кривице у материји грађанске одговорности

1. Совјетско грађанско право, као што смо видели, кривицу, начелно, узима за основ одговорности и њој даје примат над принципом простог проузроковања. Оно не тражи за то никакав посебан (квалификовани) облик кривице. Свака кривица на страни дужниковој представља довољан разлог (основ) његове одговорности. Врста и степен кривице дужникове немају никаквог значаја не само за настанак грађанске одговорности већ и за њен обим. Совјетско право прихвата, с једне стране, принцип одговорности за кривицу, али с друге стране, и принцип потпуне накнаде. Кад се утврди да је неко лице одговорно за штету по ма ком основу, његова обавеза је равна укупној штети, без обзира на то да ли је оно поступало са умишљајем или нехатом, да ли са обичним или грубим нехатом и сл. Са становишта кривице одговорног лица, ствар је сасвим једноставна: или дугује накнаду штете у целини или не дугује никакву накнаду (принцип „све или ништа“).

Принцип потпуне накнаде прихваћен је и у старом и у новом законодавству Совјетског Савеза. Међутим, против њега било је и приговора у правној теорији од стране оних правника који су тражили од законо-

⁽²⁹⁾ Новицкий—Луцц: *Общее учение об обязательстве*, Москва, 1950, стр. 328—335.

⁽³⁰⁾ Калининская: *Основания ответственности по договорным обязательствам*, зборник радова „Вопросы гражданского права“, Москва, 1957, стр. 103.

давца да и грађанску одговорност степенује према тежини кривице дужника. Њихови аргументи указивали су на недоследност законодавчеву у спровођењу принципа одговорности за кривицу. Зато су предлагали као целисходније да у случају кад је штета резултат обичног нехата, суд треба да сразмерно смањи износ накнаде коју досуђује оштећеном⁽³¹⁾. При томе су се понекад позивали и на Законик о раду који усваја принцип пропорционалности кривице и накнаде⁽³²⁾, као и на то да би овакво решење могло имати васпитни значај и утицати на повећање уговорне дисциплине. Ово гледиште није прихваћено ни у новом грађанском законодавству совјетских република, али се још и данас могу наћи мишљења да обим грађанске одговорности треба диференцирати према степену кривице. Има чак предлога да се за умишљајну повреду уговора примењују строжије санкције, иако то закон не предвиђа⁽³³⁾.

Међутим, преовлађује схватање да грађанску одговорност не треба степеновати према тежини кривице, јер би то било у колизији са принципом потпуне накнаде који је прихваћен у совјетском праву. Речено је, осим тога, да би прихватање предложеног решења значило уношење у грађанскоправне односе елемената кривичноправног карактера. Институт накнаде штете није позван да служи истим циљевима као и кривичноправно кажњавање. Тачно је да обавеза накнаде штете има и васпитни значај за дужника, али се специфичност грађанске одговорности састоји, ипак, у обнављању имовинске сфере повериоца (оштећеног) која је повређена понашањем дужника⁽³⁴⁾. Ако би се за већу кривицу дужника досуђивала и већа накнада повериоцу, онда би кршење уговорних обавеза са умишљајем и грубим нехатом било за повериоца корисније. У области уговорних облигација међу социјалистичким организацијама такав закључак је, међутим, потпуно неприхватљив⁽³⁵⁾.

2. Напред изложено правило да степен кривице по совјетском праву нема утицаја на обим грађанске одговорности нема, међутим, апсолутну важност. Оно се, наиме, примењује само у случају кад је реч о накнади штете која је настала искључиво кривицом дужника. Ако је штета резултат кривице и дужника (штетника) и повериоца (оштећеног), онда степен кривице (и једне и друге стране) није без утицаја на питање одмеравања накнаде. У случају обостране кривице, обим одговорности степенује се према тежини кривице и дужника и повериоца. У совјетској теорији и пракси уобичајено је да се у том случају говори о „мешовитој одговорности“. Овај израз, међутим, није сасвим прецизан, јер не може бити говора о одговорности повериоца према самом себи. Свако може одговарати само према другоме, тј. према лицу чије је правно заштићено добро повредио. Нико не може бити позван на одговорност у правном смислу (за штету

(31) Видети, на пример, Шварц: Значение вины в обязательствах из причинения вреда, Москва, 1939, стр. 43.

(32) Матвеев: Вина в советском гражданском праве, Киев, 1955, стр. 240—242.

(33) Маленин: Об ответственности за неисполнение хозяйственных обязательств, Советское государство и право, бр. 7/1965, стр. 106.

(34) Новицкий—Лунц: цитирано дело, стр. 376—377.

(35) Видети Антимонов: Основания договорной ответственности социалистических организаций, Москва, 1962, стр. 137.

коју би сам себи причинио, уколико се тиме не штете уједно и правно заштићени интереси неког другог лица. С друге стране, с правом је примењено од неких совјетских правника⁽³⁶⁾ да оштећени (поверилац) не одговара ни према лицу које му је штету проузроковало, тј. према штетнику (дужнику), већ губи само право да тражи од дужника накнаду штете која је сразмерна његовој кривици. Па ипак, израз „мешовита одговорност“ одржао се у совјетској теорији и пракси све до најновијих дана.

Кривица оштећеног, по совјетском праву, има извесне специфичности којима се разликује од кривице дужника. Пре свега, она се никад не претпоставља већ мора бити доказана, док је дужник оптерећен увек претпоставком о кривици за штету са којом је његова радња узрочно повезана. Поред тога, сматра се да, за разлику од кривице дужникове, кривица повериоца није скопчана са повредом туђег субјективног права⁽³⁷⁾. Међутим, ово гледиште не деле сви совјетски правници. Тако, на пример, професор Иоффе је мишљења да оштећени својим скривљеним понашањем вређа субјективно право које припада дужнику (штетнику), који се у том случају третира не само као штетник већ и као субјект права⁽³⁸⁾. И коначно, кривица оштећеног, за разлику од дужникове кривице, има правни значај само онда ако се састоји у умишљају или у грубом нехату. При томе се полази од поставке да се штетник и оштећени не налазе у једнаким условима, тј. да је штетнику лакше да се понаша са потребном пажњом него оштећеном. Али ова разлика постоји само у материји деликтне одговорности, јер се у области уговорне одговорности води рачуна и о обичној непажњи повериоца. Разлог за то виђен је у чињеници да су повериоцу као уговорној страни унапред већ познати захтеви чије поштовање обезбеђује извршење уговора. Стога, поверилац који те захтеве не поштује уз било који степен кривице, мора да преузме на себе све настале штетне последице као што би то била дужна да учини и друга уговорна страна⁽³⁹⁾.

3. Тзв. „мешовита одговорност“ тј. раздљивање штете између дужника и повериоца није била изричито регулисана у ранијем грађанском законодавству СССР. Она је творевина судске праксе, до које се дошло путем проширеног тумачења одговарајућих норми грађанских законика. Судови су, у прво време, узимали у обзир само чињеницу да је штета резултат више узрока од којих једни потичу од штетника а други од самог оштећеног. Тако су у једној начелној одлуци Врховног суда РСФСР, од 1926, каже: „У случају кад постоји стицај неколико или више узрока, суд је дужан да оцени значај и специфичну тежину сваког од узрока дате штете, водећи исто тако рачуна и о учешћу самог оштећеног у проузроковању штете (тзв. мешовита одговорност)“. Међутим, касније су судови почели да придају значај и обостраној кривици за насталу штету. Као узор

(36) Антимонов: цитирано дело, стр. 128.

(37) Антимонов: Значење вини потерпевшего при гражданском правонарушении, Москва, 1950, стр. 123.

(38) Иоффе: Ответственность по советскому гражданскому праву, Ленинград, 1955, стр. 161 и даље.

(39) Иоффе: Вина как условие ответственности за нарушение обязательства, Советская юстиция, бр. 5/1965, стр. 26.

за то послужила им је особито једна одлука Пленума Врховног суда СССР од 1943. у којој је речено: „Кад према околностима случаја установи да је штета настала не само као резултат неправилних радњи штетника већ и услед грубе немарности или грубе несмотрености самог оштећеног, суд може, полазећи од принципа мешовите одговорности, наложити штетнику обавезу делимичне накнаде штете, сразмерно степену кривице обе стране“⁽⁴⁰⁾.

Установа „мешовите одговорности“ сматра се изразом начела правичности и логичном последицом доследне примене принципа одговорности за кривицу. Па ипак, треба рећи да је она, као што се види из цитиране одлуке Врховног суда СССР, у прво време, била прихваћена само као факултативно правно начело. Суд није био обавезан да је примени, иако би за то постојали сви потребни услови. На основу формулисане одлуке Врховног суда СССР, судска пракса је извела закључак да примена „мешовите одговорности“ представља искључиву компетенцију суда прве инстанце⁽⁴¹⁾.

Обавезна примена установе „мешовите одговорности“ први пут је била озакоњена у Основима грађанског законодавства Савеза ССР и савезних република, од 1961, а затим у новим републичким грађанским законима. Тако, на пример, чл. 224 Грађанског законика РСФСР, који носи назив „кривица повериоца“ гласи:

„Ако је неиспуњење или неуредно испуњење облигације настало кривоцом обе стране, суд, арбитража или избрани суд сразмерно ће смањити обим одговорности дужника. Суд, арбитража или избрани суд имају такође право да смање обим одговорности дужника ако је поверилац злонамерно или нехатно допринео увећању износа штете причињене неиспуњењем или неуредним испуњењем, или ако није предузео мере за њено смањење.

Правила овог члана аналогно се примењују и у случајевима кад дужник по сили закона или уговора (чл. 222) сноси имовинску одговорност за неиспуњење или неуредно испуњење облигације независно од своје кривице“.

За деликтну одговорност аналогно правило формулисано је у члану 458:

„Ако је настанку или увећању штете допринела груба непажња оштећеног, онда ће се, у зависности од степена његове кривице (а у случају кривице штетника — и у зависности од степена његове кривице), износ накнаде умањити или се накнада неће уопште ни досудити“.

Из цитираних одредаба Законика види се да примена института „мешовите одговорности“, по совјетском праву, не зависи само од чињенице да је штета последица неправилних радњи и дужника и повериоца, већ и од тежине кривице обеју страна, уколико се одговорност заснива на кривици, односно кривице само оштећеног, уколико је реч о одговорности без кривице. Међутим, њена примена није могућа у сваком случају. Она

(40) Цитирано према Јаичкову: Права возникающие в связи с потерей здоровья, Москва, 1964, стр. 82.

(41) Јаичков: Система обязательств из причинения вреда в советском праве, сборник „Вопросы гражданского права, Москва, 1957, стр. 188.

неће моћи да се примени онда кад је штетник поступао умишљајно или кад је оштећени (поверилац) намерно излагао опасности своја лична или имовинска добра. Суд ће моћи да констатује постојање „мешовите одговорности“, само у случају кад су и једна и друга страна поступале нехатно. У противном, морало би се признати да лице које је делало са очигледном намером да стекне неку корист од својих неправилних радњи, има право да рачуна са олакшавајућим околностима и мањом одговорношћу само зато што је и друга страна поступала такође умишљајно. Такво решење било би у колизији са замишљеном улогом института „мешовите одговорности“, а посебно са његовом васпитном функцијом. Из истих разлога није прихваћена „мешовита одговорност“ ни у случају кад су и једна и друга страна (дужник и поверилац) поступале умишљајно, већ се штетник (дужник) ослобађа обавезе накнаде штете⁽⁴²⁾.

Поред изложених услова, за „мешовиту одговорност“ тражи се још и то да је кривица оштећеног заиста допринела настанку штете, тј. да постоји узрочна веза између кривице и штете. То, другим речима, значи да се штета мора појављивати као заједнички резултат радњи штетника и оштећеног, при чему се не зна који је део штете причињен радњом једног а који радњом другог лица. Уколико је у питању такав случај, онда примена института „мешовите одговорности“ има за резултат то да се штетне последице неиспуњења уговорне обавезе односно извршења грађанског деликта расподељују између дужника и повериоца, сразмерно тежини кривице сваког од њих. То значи да одговорност дужника не наступа за онај део штете који је причињен скривљеним понашањем самог повериоца, тј. поверилац за њега не добија никакву накнаду.

Међутим, у погледу значаја постоји извесна разлика између кривице повериоца у материји деликтне (вануговорне) и кривице повериоца у материји уговорне одговорности. Те разлике огледају се у следећем: 1) код деликтне одговорности правно је релевантна само она кривица повериоца која се састоји у умишљају или у грубом нехату, док је код уговорне одговорности значајан сваки степен кривице повериоца; 2) умишљај оштећеног код деликтне одговорности искључује одговорност штетника (држаоца извора повећане опасности) док умишљај повериоца по основу уговора доводи само до смањења одговорности дужника; 3) груби нехат лица оштећеног деликтом може довести и до смањења и до искључења одговорности штетника, док кривица уговорног повериоца (у било ком виду) може имати само за последицу смањење одговорности дужника.

4. У совјетској правној теорији доста је расправљано о питању правне квалификације понашања малолетног лица које је објективно допринело настанку штете на његовој личности или имовини. Поставило се, наиме, питање да ли се у том случају може говорити о кривици самог оштећеног лица и о њеном утицају на одговорност штетникову. На пример, дете је непрописно истрчало на улицу и том приликом било повређено трамвајем или аутомобилом. Да ли се у понашању детета може видети груби нехат оштећеног који представља основ за искључење одговорности држаоца трамваја односно аутобуса?

(42) Јичков: цитирано дело, стр. 187.

У руској буржоаској литератури пре октобарске револуције, ово питање било је веома исцрпно обрађено. Представници буржоаске цивилистике, бранећи у већини случајева интересе транспортних монопола, тражили су да се и на понашање малолетних оштећених лица надовежу одговарајуће правне последице. Познати руски правник из доба царизма, Јаблочков, образлажући свој став о скривљеном понашању малолетника као оштећеног, указивао је на разлику између тзв. деликтне способности и вољне способности. Одсуство деликтне способности (тј. способности да се одговара за противправне радње) није, по његовом мишљењу, искључивало вољну способност, а то је довољно за постојање кривице оштећеног малолетника. Он је посебно истицао да за право није значајна кривица лица већ *кривица понашања* ⁽⁴³⁾ (подвукао Ј. Р.).

После октобарске револуције, мишљења совјетских правника по овом питању дијаметрално су супротна. Критикујући изложено мишљење Јаблочкова, који је главни значај придавао „кривици понашања“ а не „кривици лица“, они су тврдили да то, у суштини, и није позиција принципа одговорности за кривицу већ принципа проузроковања⁽⁴⁴⁾. У правној теорији постоји данас једнодушно гледиште да понашање малолетника млађег од 15 година, које је објективно допринело настанку њему штете, не може имати никаквог правног значаја. Речено је да се кривица малолетника не узима у обзир ни у случају кад он проузрокује штету другом лицу, па се утолико пре о њој не може водити рачуна ни онда кад је малолетник претрпео штету услед радње неког трећег и свога сопственог понашања. У том погледу посебно су значајне и често цитиране мисли професора Агаркова: „Исти они разлози због којих лица млађа од 14 година (по новом законодавству 15 година — Ј. Р.), душевни болесници и малолетна лица не одговарају за штету коју другоме проузрокују (члан 405 ГК) не допуштају такође могућност да се према њима примене правила о кривици оштећеног“⁽⁴⁵⁾. Осим тога, ово гледиште правда се још хуманошћу социјалистичког права и његовим васпитним циљем.

Врховни суд СССР прихвата такође ово становиште, што се може видети из једне његове одлуке од 11. фебруара 1939, у којој се каже да „кривица оштећеног млађег од 14 година не може се узети у обзир при решавању питања о накнади за причињену штету“⁽⁴⁶⁾. Међутим, пракса нижих судова не стоји чврсто на овим позицијама. Штавише, и Врховни суд РСФСР у једној својој одлуци из 1925. не пориче могућност квалификације понашања малолетника као скривљеног. Истина, у пресуди се каже да „при одређивању грубог нехата на страни детета мора бити примењено друкчије мерило него при одређивању нехата одраслог човека“, али,

(43) Јаблочков: Влияние вины потерпевшего на размер возмещаемых ему убытков, том I, Ярослав, 1910, стр. 442.

(44) Видети Бељакова: Ответственность за вред, причиненный малолетним и несовершеннолетним лицам, Москва, 1963, стр. 8.

(45) Агарков: Вина потерпевшего в обязательствах из причинения вреда, Советское государство и право, бр. 3/1940, стр. 75.

(46) Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного суда Союза ССР, Москва, 1940, стр. 157.

у начелу, Врховни суд РСФСР није порекао то да се понашања малолетника могу оцењивати као скривљена⁽⁴⁷⁾. Па ипак, треба рећи да је и двадесетих година судска пракса била, углавном, на линији признавања потпуне накнаде штете причињене малолетнику и није квалифицирала поступке мањих малолетника као скривљене. Било је само појединачних одступања од тог става, која су наилазила на једнодушну осуду у правној литератури.

5. У совјетској теорији и пракси, после октобарске револуције, доста је расправљано и о питању утицаја кривице родитеља односно старалаца на право оштећеног малолетника да добије обештећење или на обим накнаде. Ни ово питање, као ни оно прво законом није регулисано. Врховни суд СССР, у својим неким одлукама из тридесетих година, третирао је кривицу родитеља као кривицу оштећеног малолетника и сходно томе допуштао је могућност сразмерног смањења накнаде малолетнику. Практика нижих судова по овом питању остала је неуједначена и колебљива све до данас, и то управо због тога што ни сам Врховни суд нема јасан и чврсто изражен став⁽⁴⁸⁾.

Сасвим је, међутим, друкчији став правне теорије. У њој је претежно дошло до изражаја схватање да се кривица родитеља који нису вршили надзор над малолетном децом која су услед тога претрпела штету, не може третирати као кривица оштећеног малолетника, те да она не може ни искључити одговорност штетникову нити утицати на обим његове одговорности. При томе је од стране правних писаца истицано да су родитељи односно стараоци обавезни на вршење надзора према малолетнику. Занемаривање ове обавезе од стране родитеља и старалаца повлачи њихову одговорност према малолетнику, па стога оно не може у исто време бити основ за искључење или смањење одговорности трећег лица за накнаду штете малолетнику⁽⁴⁹⁾. Кривица родитеља због невршења надзора јесте кривица према самом малолетнику и ако би се због тога њему умањила накнада, то би имало за последицу да се малолетник као оштећени ставља у неповољнији положај него пунолетна лица. Осим тога, ако би се кривица родитеља односно стараоца поистоветила са кривицом мањег малолетника, то би, практично, значило да се правило о одговорности родитеља и старалаца за радње малолетне деце трансформише у правило о одговорности малолетника за понашање њихових родитеља односно старалаца⁽⁵⁰⁾. И на крају, критикујући судску праксу, извесни правни писци су истицали да доследна логика налаже да се као кривица оштећеног малолетника призна не само кривица његових родитеља већ и кривица других лица која су обавезна да врше над њим надзор, као што су, на пример, школа, деचे обданиште и сл. Али овакво решење било би сигурно неправилно⁽⁵¹⁾.

(47) Бељакова: цитирано дело, стр. 7.

(48) Видети Майданик—Сергеева: Материальная ответственность за повреждение здоровья, Москва, 1962, стр. 100.

(49) Флейшиц: Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения, Москва, 1951, стр. 171.

(50) Майданик—Сергеева: цитирано дело, стр. 101

(51) Агарков: Вина потерпевшего в обязательствах из причинения вреда, Советское государство и право, бр. 3/1940, стр. 78.

Међутим, негирајући било какав утицај кривице родитеља због недовољног надзора на постојање и обим одговорности штетника према малолетном лицу као оштећеном, већи број угледних совјетских правника сматрали су да она, ипак, може послужити као основ солидарне или регресне одговорности родитеља као лица која су заједно проузроковала штету са непосредним извршиоцем штетне радње⁽⁵²⁾. Други су опет мишљења да је, у начелу, неправилно прихватање солидарне одговорности родитеља и штетника према малолетнику, јер се за родитеља не може рећи да је „сапроузроковао“ штету. Солидарна одговорност је установљена у интересу оштећеног, а дете не може имати интерес у томе што би му се признало право на тужбу и према родитељу, јер би се свака имовинска санкција која би се применила према родитељу морала, у крајњој линији, нужно негативно одразити и на интересе невиног малолетника. Према томе, прихватање солидарне одговорности значи, у суштини, третирање кривице родитеља као кривице оштећеног малолетника⁽⁵³⁾. Због тога су присталице овог схватања тражиле изричито и детаљно регулсање свих спорних питања у новим републичким грабанским законцима. Па ипак, ниједно од изложених спорних питања није добило законско решење. Због тога ће питање кривице оштећеног малолетника остати, вероватно, и даље предмет различитих тумачења теорије и праксе.

V. Закључак

Резимирајући изложено становиште совјетске теорије и праксе по питању основа грабанске одговорности, можемо извући следеће закључке:

1. У прво време (тј. до средине тридесетих година) совјетска теорија и пракса претежно су стајале на становишту да грабанска одговорност треба да се заснива на принципу проузроковања, сматрајући га социјалнијим и политички исправнијим од принципа кривице. Данас је, међутим, владајуће гледиште да се грабанска одговорност заснива првенствено на кривици а да принцип проузроковања има само субсидијерни значај.

2. Иако се принципу кривице придаје приоритетни значај, одступања од њега нису ни малобројна ни безначајна. Изузеци су видљиви нарочито у материји одговорности за штете које потичу од извора повећане опасности. Штавише, овде је објективна одговорност чак и проширена у односу на друге правне системе, јер држалац извора повећане опасности остаје одговоран и у случају његовог уступања трећем лицу које није у његовој служби, као и у случају кривице трећег лица за штету. Осим тога, принцип кривице није се још потпуно афирмисао ни у области одговорности за планске уговоре, јер се многи пенали због неблагоприятног извршења уговора плаћају независно од кривице дужникове.

(52) Бељакова: цитирано дело, стр. 14; Мајданик—Сергеева: цитирано дело, стр. 101, фуснога бр. 1.

(53) Бељакова: *op. cit.* стр. 16.

3. С једне стране, прихваћено је начело кривице као основ грађанске одговорности, а с друге стране, задржан је, ипак, у важности и принцип потпуне накнаде штете, без обзира на врсту и степен кривице дужника. Међутим, у материји планских уговора, положај дужника олакшан је, у извесној мери, захтевом да поверилац докаже да је предузео све потребне мере за отклањање штете или за смањење њеног обима. Принцип потпуне накнаде (а уједно и принцип кривице) ослабљен је још и социјалним начелом које налаже да се при одмеравању накнаде води рачуна о имовинским приликама штетника, уколико је он физичко лице.

4. Прихватање принципа кривице као основног начела није довело до сужавања грађанске одговорности. Напротив, за совјетско право пре би се могло рећи да је грађанску одговорност пооштрило и проширило до највећих могућих граница. То је постигнуто на различите начине. Пре свега, презумира се увек постојање кривице на страни лица чија радња стоји у узрочном односу са штетом, било да је реч о уговорној или о вануговорној одговорности. Затим, критеријум за утврђивање постојања кривице је веома строг. Кривица се често идентификује са самом противправном радњом (на пример, са неизвршењем уговорне обавезе) или се објективизира на други начин (на пример, прихватањем објективног мерила за одређивање нехата). Осим тога, појам више силе као основ за искључење одговорности теорија и судска пракса тумаче веома уско, тако да су могућности његове практичне примене сведене на минимум. На тај начин, лице које је штету проузроковало тешко ће моћи да се екскулпира и да се ослободи одговорности, јер је појам грађанске кривице веома еластичан.

5. Иако се појам грађанске кривице, углавном, објективизира, малолетници млађи од 15 година третирају се као лица која не могу бити крива ни у кривичноправном ни у грађанскоправном смислу. У том погледу совјетски правници нису сасвим доследни, тј. не придржавају се у потпуности прокламоване разлике између кривице у кривичном и кривице у грађанском праву. Овде је обавези надзора и васпитавања малолетника од стране њихових родитеља односно старалаца дата очигледна предност у односу на васпитну функцију грађанске одговорности која се стално пропагира.

6. На крају, као закључак свих ранијих закључака, могли бисмо констатовати да совјетско право нема јединствен принцип грађанске одговорности, као што га немају ни други правни системи. Принцип кривице и принцип проузроковања у пракси се паралелно примењују. Тешко је рећи који од њих представља правило а који изузетак, који је примаран а који секундаран. Осим тога, ова два принципа допуњена су и принципом социјалности, знатно више него што је то случај у осталим правним системима. Примена принципа социјалности има утолико већи значај што се проблем грађанске одговорности, по совјетском праву, не поставља и не решава само пред судовима и арбитражама као и државним форумима, већ и пред другарским судовима као друштвеним органима. У томе се назире перспектива приближавања правне и моралне одговорности у будућем друштву.

РЕЗЮМЕ

Основы гражданской ответственности по советскому праву

Автор подчеркивает, что после Октябрьской революции, вплоть до середины тридцатых годов, советская теория и практика преимущественно занимали точку зрения, что гражданская ответственность должна основываться на принципе причинения вредного результата, считая, что он более социальный и политически исправный, чем принцип вины. В настоящее время, однако, господствует точка зрения, по которой гражданская ответственность основывается преимущественно на вине и по которой принцип причинности имеет второстепенное значение и применяется в случаях ответственности за вред, причиненный источником повышенной опасности.

С другой стороны автор констатирует, что принятие принципа вины, как основного начала, не привело к сужению гражданской ответственности. Наоборот, о советском праве можно было бы сказать, что оно гражданскую ответственность усилило и расширило до крайних возможных границ. Гражданская ответственность установлена очень широко. Прежде всего, всегда предполагается вина у лиц, действия которых находятся в причинной связи с причинением вреда во всех случаях договорной и внедоговорной ответственности. Затем, критерий для установления наличия вины взят очень строгий. Вина часто отождествляется с самим правонарушением (например, за неисполнение обязательств по договору) или же объективизируется по другому способу (например, принятие объективного подхода к определению небрежности). Кроме того, понятие непреодолимой силы, как основания для освобождения от ответственности, теория и судебная практика толкуют весьма узко, в силу чего возможность его практического применения сведена до минимума. Таким образом, за лицом, причинившем вред, трудно признать отсутствие вины и трудно добиться его освобождения от ответственности, ибо и само понятие гражданской вины является весьма эластичным.

SUMMARY

The Ground for Civil Responsibility under the Soviet Law

The author underlines that after the October Revolution, up to the middle thirties, the standpoint of the Soviet theory and practice mostly maintained that civil responsibility should be based on the principle of cause, considering that it is both socially and politically more correct than the principle of guilt. To-day, however, the ruling concept is that civil responsibility is primarily based on guilt, and that the principle of cause is subsidiary in significance, and is valid in the matter of responsibility for damage having as source increased danger.

On the other hand, the author states that acceptance of the principle of guilt, as the basic principle, did not effect restriction of the civil responsibility. On the contrary, one could rather say for the Soviet law that it has made more rigorous and extended civil responsibility to two utmost limits. This was done in different ways. First of all, it was supposed that the person whose act is in causative relation to the damage, is always guilty, whether it is the question of responsibility under contract or not. Then, the criterion for establishing guilt is very strict. Guilt is often identified with the anti-legal act (for instance failure to fulfil a commitment under contract), or it is rendered objective in some other manner (for instance, by accepting an objective criterion for establishing negligence). Moreover, the

notion of major force as the ground for excluding responsibility is very narrowly interpreted by theory and practice of law-courts, so that possibilities of its application in practice are minimum. In this way the person who has caused damage could be hardly exculpated and freed from responsibility, because the notion of civil responsibility is very flexible.

R É S U M É

Fondements de la responsabilité civile d'après le droit soviétique

L'auteur explique qu'après la Révolution d'Octobre, jusqu'au milieu des années trente, la théorie et la pratique soviétiques avaient adopté le point de vue, dans la plupart des cas, que la responsabilité civile doit être fondée sur le principe de la cause, en considérant qu'il est d'un caractère plus social et politiquement plus opportun que le principe de la faute. Aujourd'hui, cependant, selon l'opinion dominante la responsabilité civile est basée en premier lieu sur la faute, tandis que le principe de la cause n'a qu'une importance subsidiaire et il n'est valable qu'en matière de la responsabilité pour les dommages qui tirent leur source du danger accru.

D'autre part, l'auteur constate que la reconnaissance du principe de la faute n'avait pas pour résultat le rétrécissement de la responsabilité civile. Au contraire, pour le droit soviétique on pourrait dire plutôt qu'il a aggravé et élargi la responsabilité civile jusqu'aux plus vastes limites possibles. Cela a été réalisé de différentes manières. Tout d'abord, on suppose toujours que l'existence de la faute se trouve du côté de la personne dont l'acte est en rapport causal avec le dommage, soit qu'il est question de la responsabilité contractuelle ou de la responsabilité extra-contractuelle. Ensuite, le critère pour la détermination de l'existence de la faute est très sévère. La faute est souvent identifiée avec l'acte même qui est contraire au droit (par exemple, avec la non-exécution de l'obligation contractuelle), ou bien elle est concrétisée d'une autre façon (par exemple, en adoptant un critère objectif pour déterminer la négligence). En outre, la notion de la force majeure en tant que fondement pour l'élimination de la responsabilité, la théorie et la pratique judiciaire interprètent très étroitement, de sorte que les possibilités de son application pratique sont réduites au minimum. De cette façon, la personne qui a causé le dommage pourra difficilement se justifier et se libérer de la responsabilité, car la notion de la faute civile est très élastique.